

УДК 316.013

ЕТНОС ТА ЕТНІЧНІСТЬ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ЕТНІЧНОГО РОСІЙСЬКИМИ ТА ВІТЧИЗНЯНИМИ НАУКОВЦЯМИ

Бутковська Наталія Юріївна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка

В статті надається огляд запропонованих російськими та вітчизняними вченими інтерпретацій феноменів "етнос" та "етнічність". Акцентується увага на розвитку конструктивістської парадигми етнічності та особливостях формування інтегративного підходу до її дослідження.

Ключові слова: етнос, етнічність, теорія етносу, конструктивістська парадигма, інтегративний підхід.

В статье анализируются предлагаемые российскими и отечественными исследователями интерпретации феноменов "этнос" и "этничность". Акцентируется внимание на развитии конструктивистской парадигмы этничности и особенностях формирования интегративного подхода к её исследованию.

Ключевые слова: этнос, этничность, теория этноса, конструктивистская парадигма, интегративный подход.

The article deals with the peculiarities of ethnic discourse among Russian and native (Ukrainian) scientists. The attention is concentrated on the development of the ethnicity constructional paradigm as well as on the peculiarities of formation of integrative approach to investigating of the phenomenon of ethnicity.

Key words: ethnicity, theory of ethnos, constructional paradigm, integrative approach.

За многозначністю вживання в науці поняття "етнічність" може, очевидно, скласти конкуренцію поняттю "культура". Вперше воно з'являється в Оксфордському словнику англійської мови лише в 1972 році, хоча до наукового обігу ввійшло вже в 40-их роках ХХ століття. Зокрема у США дане поняття розповсюдилось завдяки журналу "Янкї Сіті Серієс" ("Yankee City Series"), один із авторів якого – В.Ллойд Ворнер – ввів термін "етнічність" (ethnicity) на означення групової визначеності, що дозволило йому відокремити певні групи індивідів від груп "основного потоку" (аборигенне населення та янкї) [13]. З того часу значно посилилось використання етнічної термінології, однак наукове осмислення феномену етнічного триває і досі, що засвідчує **актуальність** заявленої проблематики.

Полеміка стосовно трактування феномену етнічного породила велику кількість теорій, які сформували три основні напрямки у сучасній етнологічній науці: примордіалізм, інструменталізм та конструктивізм. Проте, якщо на Заході поняття "етнічність" з'являється у наукових дослідженнях у 60-ті роки ХХ століття, то в СРСР дискусії стосовно концептуалізації феномену етнічного розпочались серед наукової спільноти на початку 90-их. Досить пізнє осмислення нових ідей в СРСР більшою мірою пояснюється політичними причинами – необхідністю підтвердження ідеологічних постулатів про зближення етнічних культур та формування нової історичної спільноті – "радянський народ" замість дослідження реальних процесів та їх впливів на соціальне та політичне життя суспільства. І лише в кінці 80-их – на початку 90-их років різка активізація етнічних процесів змусила науковців перейти від побудови теоретико-ідеологічних конструкцій до всебічного дослідження феномену етнічного. Етнічна проблематика стала в центрі уваги російських (Ю.Арутюнян, В.Воронков, Б.Вінер, Л.Дробіжева, А.Здравомислов, М.Мнацаканян, С.Савоскул, З.Сікевич, М.Скворцов, У.Солдатова, А.Сусоколов, Е.Тадевосян, В.Тішков) та українських (Л.Аза, В.Арбеніна, П.Гнатенко, В.Євтух, В.Лісовий, О.Нельга, В.Павленко, О.Проценко, Т.Рудницька, В.Трощинський, М.Шульга) дослідників. Перехід етнічних проблем із латентних у явні актуалізували проблеми міжнаціональних конфліктів, міжетнічної інтеграції та політизації етнічності (Ю.Арутюнян, А.Здравомислов, У.Солдатова). З'явилися нові напрямки досліджень: етнічний чинник у соціальних переміщеннях та нові статусні ролі етнічних груп, що взаємодіють (Ю.Арутюнян, Л.Дробіжева, Т.Рудницька, С.Савоскул); соціокультурні дистанції між етнічними групами та етнічні міграції (Л.Аза, Л.Дробіжева, В.Євтух). Значний інтерес проявляють

науковці до проблем національної самосвідомості та етнічної ідентичності (М.Обушний, З.Сікевич, В.Хотинець, М.Шульга).

До гострих дискусій довкола розуміння феномену етнічного долучились не лише етнологи, а й соціальні філософи, соціологи, соціальні психологи та політологи, які прагнули до виокремлення власного предмета та обґрунтування методологічних засад дослідження, оскільки раніше, як стверджує російська дослідниця Л.Дробіжева, "...всі вчені в соціальних науках притримувались однієї – марксистської – концепції" [3, с.3]. Теоретико-методологічні проблеми дослідження феномену етнічного розглядають В.Арбеніна [1], Ю.Арутюнян, Л.Дробіжева, А.Сусоколов [4, 7, 9], З.Сікевич [17], В.Тішков [22, 23] тощо. Нові погляди на етнічну ідентичність в руслі постмодерністських концепцій представлені в праці російських дослідників В.Воронкова та І.Освальда [11]. В межах структурно-конструктивістської парадигми працює російський соціолог В.Ільїн [10].

Проникнення ідей конструктивістської парадигми на пострадянський простір призвело до перегляду основних положень домінуючої у вітчизняній науці теорії етносу, фундатором якої прийнято вважати Ю.Бромлея, сприяло появі багаточисельних та суперечливих теоретичних конструкцій, які створюють **проблему** у розумінні феномену етнічного. Тому впорядкування та систематизація напрацьованих російських та вітчизняних науковців стосовно етнічної проблематики є **метою** даного дослідження, в той час як його **предметом** – розкриття основних підходів до концептуалізації феномену етнічного.

Образ етнічності на пострадянському просторі є, за словами петербурзької дослідниці З.Сікевич, неповним і "мозаїчним". Причину цього вона вбачає, не дивлячись на достатню кількість академічних та публіцистичних видань, у "відсутності міждисциплінарного підходу, застосування якого дозволило б розглядати поняття етнічності цілісно не тільки як соціальне чи політичне, але й культурне і соціально-психологічне явище та було звільнене від штучної ідеологізації" [17, с.18]. І дійсно, сьогодні наукова спільнота свідомо неохоче подолання не лише міждисциплінарних, а й методологічних бар'єрів, оскільки вся множина відомих на сьогодні теорій, фіксуючи певні сторони феномену етнічного, не здатна дати вичерпне його пояснення. Етносоціолог Л.Дробіжева зазначає, що навіть найбільш активний пропагандист конструктивістської парадигми етнічності в Росії директор Інституту етнології та антропології РАН В.Тішков все ж солідаризувався з тими, хто вважає, що у трактуванні феномену етнічного "...грунтовний аналіз потребує інтеграції всіх підходів" [4, с.35]. Проте інтеграцію найбільш значущих аспектів у цільну теорію етнічності він пропонує здійснити на основі "конструктивістського синтезу", оскільки лише йому притаманна чутливість до контексту, що дозволяє розгледіти не "людину в етнічності...", а етнічність в людині". Дослідник зазначає, що у вітчизняному суспільствознавстві продовжує широко вживатись поняття "етнос", під яким розуміють існування спільнот, що володіють гомогенними, функціональними і статичними характеристиками, які служать для вирізнення однієї групи з поміж інших. Для дослідження сучасних багатокультурних та динамічних суспільств, які характеризуються практичною відсутністю культурних ізолятив, більш прийнятним, з його точки зору, є поняття "етнічність", оскільки вказує на процесуальну, соціально сконструйовану природу феномену етнічного. Для дослідника "...етнічність - це форма соціальної організації культурних відмінностей" [23]. Солідаризуючись таким чином з Ф.Бартом, вчений розглядає етноси не як реально існуючі спільноти, що розвиваються природним шляхом, а скоріше як штучні утворення, а тому етнічна ідентичність, з його слів, формується в контексті соціального досвіду, а не є породженням індивідуальної свідомості того чи іншого народу [23]. В своєму найбільш відомому доробку з сенсаційною назвою "Реквієм по етносу" він заявляє, що етносів насправді не існує, "етнос" – це концепт, який конструюється уявою. А оскільки поняття "етнос" асоціюється з примордиалістським (есенціалістським) напрямком в етнології, в рамках якого розглядається як "колективне тіло", "організм, що проходить певні стадії розвитку", пропонує вилучити його з наукового обігу [22, с.60].

Та саме конструктивістський підхід, зокрема, його основний постулат, згідно якого етноси – це штучний конструкт, який існує лише в головах етнологів або є результатом зусиль еліти з конструювання етнічності, викликає найбільше заперечень. Зокрема, З.Сікевич зазначає, що конструюватися може інтенсивність переживання етнічності, а не вона сама, та пропонує синтез примордиалістського та інструменталістського підходів, оскільки такий підхід кардинально відрізняється від примордиалістського та інструменталістського у поясненні феномену етнічного [17, с.20]. Проте, як зазначає Б.Вінер, механічне об'єднання примордиалістського та ситуаціоністського як і ситуаціоністського та конструктивістського підходів вже мали місце в зарубіжній практиці та не увінчалися успіхом, оскільки не внесли нічого нового до розуміння природи етнічності [6, с.129]. Нові підходи до розуміння етнічності ближчими виявились соціологам, зокрема етносоціологам з огляду на їх специфіку – міждисциплінарність. Як зазначає Л.Дробіжева, "...з огляду на предмет вивчення...

інтуїтивно розуміли значущість конструктивістської концепції", ... "проте розуміючи причини популяризації конструктивізму в нашій країні після відкритих етнічних викликів і розпаду СРСР, ми завжди вважали інтерпретацію його багатьма етнологами та політологами спрощеною" [7, с.93]. Згідно П.Бергера та Т.Лукмана, соціальний світ – це сконструйована об'єктивність, а суспільство – суб'єктивна реальність, а тому якщо "...люди вірять в те, що існують народи, їх культура, цінності, історичне минуле, то свою поведінку вони, так чи інакше, вибудовують відповідно до цих уявлень", - зазначає дослідниця [7, с.93]. Проте, навіть етологи, переважна більшість з яких визнає в якості методологічної платформи лише примордиалізм, все ж погоджуються з окремими конструктивістськими положеннями та висновками. Зокрема, С.Рібаков зазначає, що "...соціальні конструкти у певних умовах є безперечною реальністю" [16, с.6].

Проте, саме серед етнологів вищезгадана монографія В.Тишкова викликала найбільш гострі суперечки та серйозну критику. В Інституті етнології та антропології РАН відбувся методологічний семінар з приводу її обговорення. Його результати засвідчили "...стійкість теоретичного багажу радянської етнографії 1960-80-х років...а також похвальну настирливість представників старшого покоління у відстоюванні примордиалізму в інтерпретації етнічного...". А тому, як зазначає В.Тішков, - "Історико-еволюціоністська схема і етнос як фундаментальний архетип і як дисципліно утворююче поняття зберігає свої домінуючі позиції з множиною запитань, які залишилися без відповіді у рамках даної парадигми" [21].

Тобто, в сучасній російській науці дискусія стосовно співвідношення понять "етнос" і "етнічність" та взаємовідносини між теоретичними орієнтаціями, що за ними стоять, продовжує бути актуальною. Головний редактор журналу "Этнографическое обозрение" С.Соколовський сучасну ситуацію у суспільствознавчих науках визначає як боротьбу двох парадигм: більш пізньої постмодерністської (релятивістської), яка прийшла на зміну старої неопозитивістської (об'єктивно-універсалістської). Уявлення про боротьбу цих двох парадигм у соціальних науках дослідник проєктує на конкуренцію парадигми "етнічності" та парадигми "етносу" у російській етнології [20, с.55]. Постмодернізм заперечує існування етносу як людей, що об'єднані в групи та характеризуються спільними ознаками, які відмінні від ознак інших груп. Етнічні ознаки у С.Соколовського – це "етнічні фрейми", "архетипи", що вписуються у певну спільноту (расову, культурну, мовну, конфесійну, територіальну тощо), але при цьому етнічних спільнот не існує, а за них приймаються "мовні і культурні ареали" [5, с.117].

Дослідник приймає звинувачення на адресу конструктивістів стосовно того, що їх позиції притаманне заперечення об'єктивно існуючих етнічних феноменів. Проте зауважує, що сутність даного підходу полягає не в запереченні реальності, а у визнанні зовсім іншого способу її існування. Для того, щоб пояснити в чому полягає специфіка реальності феномену етнічного у конструктивістів пропонує розглянути механізми продукування цієї реальності. В якості таких механізмів розглядає становлення та розвиток соціальних інститутів і практик, які породжували та підтримували етнічну ідентичність багатьох поколінь в СРСР (починаючи з 20-30-их років ХХ ст.), як то: письмова фіксація етнічної приналежності та її відображення в паспорті та інших документах, конституювання особливої сфери внутрішньої політики, що іменувалась "національна політика", "етнофедералізм" в адміністративному устрої країни, що мав на меті створення національних політичних еліт; систему спеціальних закладів та установ у сфері освіти, мови та культури; поява особливої корпусу правових норм, котрі юридично закріплюють принципи та положення проголошеної національної політики; інституалізацію наукових дисциплін, сфер та напрямків досліджень, котрі поставляють знання та концептуалізації, що необхідні для державного управління тощо" [19]. В свою чергу додає, що домінуючий у вітчизняній етнографії марксистський підхід, позитивістський за своєю суттю, зіграв певну роль в натуралізації етнічної реальності, нав'язуючи "тілесність" всім своїм конструктам – класу, суспільству, етносу. Тому люди, що були сформовані в радянський період під впливом могутніх державних та суспільних інституцій по виробництву соціальної реальності, були більш схильними до натуралізації цієї реальності та уявляли її як універсальну через реіфікацію (ствердження того, що мисленеві конструкції існують в об'єктивній реальності). "Складність усвідомлення певним чином штучності етнічної ідентичності (штучності не в сенсі винайдення, але в сенсі продукту людської діяльності, своєрідної виробленості) обумовлена, перш за все, тією обставиною, що створені новими інститутами суб'єкти соціальної діяльності складно уявляють самих себе у відриві від цих інститутів, а власне самі інститути та практики розглядають, скоріше, як незмінну природу, ніж як продукт зусиль декількох попередніх поколінь" – зазначає С.Соколовський [19].

Отже, найбільш гострі суперечки з приводу трактування феномену етнічного точаться між примордиалізмом та конструктивізмом. Причини протистояння структуралізму та конструктивізму криються у відмінних методологічних орієнтаціях, на яких вони ґрунтуються, зокрема відмінностях у

розумінні самої природи соціальної реальності. Якщо в структуралізмі соціальні структури розглядаються в якості первинних відносно соціальної реальності, то конструктивізм розглядає соціальний світ як продукт людської активної творчої діяльності, а не якусь даність. Тобто, згідно структуралістських теорій, людина народжується в якості члена певної етнічної спільноти, що й визначає її поведінку, згідно конструктивістських – соціальні спільноти є результатом свідомої чи неусвідомленої діяльності людей та їх інститутів по конструюванню ідентичності, зокрема етнічної. Намагання подолати протистояння структури та діючого суб'єкта демонструють так звані об'єднувальні парадигми, які сьогодні розглядаються "в якості основного питання сучасної соціальної теорії" [15, с.446]. Зокрема, сучасний метатеоретик Дж.Рітцер серед основних теорій інтеграції дії та структури називає теорію структурації Е.Гіденса та структуралістський конструктивізм П.Бурдьє. Теорія П.Бурдьє спрямована на те, що він називає "абсурдною боротьбою між індивідом і суспільством" [15, с.457]. З метою подолати дилему об'єктивізм/суб'єктивізм дослідник концентрується на понятті практики, котре вважає проявом діалектичного взаємозв'язку між структурою та дією. Згідно теорії практики П.Бурдьє реальність не є набором надособистісних та анонімних структур, а є сукупністю індивідуальних практик акторів, що рухаються у стратифікованому соціальному просторі. Успішність руху забезпечує акторам габітус – "...сукупність інтерналізованих зразків поведінки, котрі в безпосередньому життєвому процесі обумовлюють індивідуальну і групову соціальну компетентність, тобто здатність та навички вірно розуміти, адекватного оцінювати те, що відбувається, і ефективно діяти на основі такого розуміння і оцінок, що винесені; здатність приборкувати стихію соціальності, легко вгадувати стабільне і те, що перебуває в плинному і різноманітному" [15, с. 459]. Згідно П.Бурдьє габітус породжується об'єктивними соціальними структурами і, в свою чергу, породжує ці структури.

В межах структурно-конструктивістської парадигми працює російський соціолог В.Ільїн. Беручи за основу своєї концепції етнічності ідеї "поля" та "практик" П.Бурдьє, він пропонує підхід, що здатен зняти основні протиріччя структуралістської та конструктивістської парадигм. Дослідник розглядає етнос як етнополе, що сформувалось протягом довготривалого історичного процесу. Незважаючи на історичну усталеність, кожне нове покоління людей відтворює свій етнос у процесі посвяжденної практики. "Структурно-конструктивістська парадигма стосовно етносу означає, що по-перше, етнос – це не група людей, а частина соціального простору, етнічне поле, котре слід розуміти як певну конфігурацію соціальних процесів, практик (структура); по-друге, етнос – це результат соціального конструювання самими людьми, це результат, що набуває характеру структури відносно індивідів, що до нього входять. Другий аспект є намаганням зняти протиріччя структуралістської та конструктивістської парадигм. Поняття "конструювання" підкреслює соціальний, а не природний характер походження і відтворення етносу – зазначає В.Ільїн [10].

Слід відмітити появу як теоретичних, так і прикладних досліджень, здійснених в рамках об'єднаної парадигми, зокрема, соціологами. Так українська дослідниця В.Арбеніна, аналізуючи проблеми реальності існування суспільних мікрогруп з позицій субстанціалістської та структурно-конструктивістської парадигм, пропонує теоретичну модель процесу формування етнічної групи як суб'єкта соціальної дії [2, с.66]. Етносоціолог Л.Дробіжева зазначає, що соціологічними дослідженнями в різних проектах фіксувалась стійкість етнічної ідентичності: "Більшість людей зберігають уявлення, згідно якого народи існують як етнокультурні спільноти; відповідним чином ці люди себе і ідентифікують" [8, 7, с.94].

Останнім часом в "етнічних" дискусіях з'явився новий ракурс – співставлення теорії етносу з сучасними напрацюваннями в етнології. Зокрема, Б.Вінер вважає, що об'єднання найменш суперечливих елементів сучасних російських теорій етнічності в рамках однієї робочої моделі дозволило б скласти більш чіткі уявлення стосовно етнічних явищ, які вони досліджують. І основою для такої моделі на його думку могла б стати "очищена від ідеологічних елементів та положень, що не витримали випробувань часом" теорія етносу Ю.Бромлея. Така модель за своїм статусом була б чимось на зразок "теорії середнього рівня" і володіла перевагою сумісності не з однією теорією, а з більш "широкими теоретичними системами" [5, с.125].

Теорію етносу у вітчизняній етнології М.Скворцов визначає як один з трьох основних підходів до вивчення етнічності, поруч з Манчестерською школою та концепцією етнічної групи та її меж Ф.Барта [18, с.34]. Провідним напрямком в світовій науці визнає радянську школу етнографів і В.Коротєєва. Дослідниця зазначає, що багато робіт радянських етнографів не були перекладені та залишилися не відомими західній науці, тому недооціненими залишилось і багато ідей, зокрема, стосовно багатобарвності етнічних спільнот чи типів етнонаціональних процесів [12, с.12].

Є.Носенко зауважує, що радянську теорію етносу звикли розглядати в контексті примордіалістської парадигми, проте вважає, що її слід віднести "...до розряду тих теорій, котрі я

умовно називаю "синтетичними" і котрі поєднують в собі різні підходи" [14]. Оскільки, як стверджує авторка, в даній теорії поєднуються намагання трактувати етнічну ідентичність одночасно як символічну та реальну, то можна говорити про поєднання примордиалістських та інструменталістських поглядів. У своєму дослідженні дослідниця відмітила, що навіть один із найбільш послідовних критиків теорії етносу М.Бенкс, котрий вважав її примордиалістською, пізніше писав, що "... Ю.Бромлей та його прибічники в своїх поглядах на етнічність близькі до ситуаціонізму, оскільки вони визнають значущість економічних та політичних чинників (від себе додамо – і соціальних)". Дослідниця зазначає, що ще однією підставою не пов'язувати радянську теорію етносу до примордиалістським напрямком в етнології є те, що в її основу закладений принцип історизму (етноси формувались у певний історичний період, трансформувались відповідно до змін суспільства), в той час як на формування примордиалістського підходу відчутний вплив здійснили функціоналісти з їх принциповим антиісторизмом [14].

Окрім того, Б.Вінер, вказуючи на певну схожість між примордиалістським підходом і теорією етносу (уявлення про етнічні спільноти як надзвичайно стійкі соціальні групи, що могли існувати протягом століть та стійкість етнічних емоцій, які були настільки сильними, що здатні були пригнічувати інші емоції та раціональні розрахунки людей), все ж зазначає, що автори теорії етносу "...знали про можливість людей маніпулювати своєю етнічною ідентичністю залежно від ситуації, але писати про це в радянських умовах було складно" [6, с.12]. Відмічаючи недоліки радянської теорії етносу, (намагання співвіднести розвиток етносу з розвитком людства та встановити відповідність між типом соціально-економічної формації та типом етнічної спільноти), дослідник виокремлює і переваги, зокрема, найбільш суттєву – "...радянські автори мали більш розроблену концепцію самосвідомості етнічної спільноти (самосвідомість в широкому та вузькому розумінні), ніж їх західні колеги, котрі лише посилались на якісь не дуже зрозумілі примордиальні почуття" [6, с.12].

Як зазначає Б.Вінер, антрополог із Національного Університету Сингапуру М.Тойота не згодний з тим, що теорію етносу розглядають у межах структурно-функціонального підходу та вважає, що погляди Ю.Бромлея близькі до поглядів на етнічну групу Е.Ліча, "...котрий першим кинув виклик функціоналізму і настоював на тому, що ідентичність етнічної групи не визначається генетично, а є змінною у соціальних відносинах". Зближує ці два підходи і розуміння етнічної групи як "історичного феномену" [5, с.125]. А ось американський соціолог Л.Гринфелд вважає, що підхід Ю.Бромлея до розуміння етнічних спільнот є досить схожим до веберіанського підходу в західній соціології та називає його "етносоціологією сучасності". "Його центральною рисою є усвідомлення як взаємозалежності, так і автономії різних сфер соціальної реальності, котрі постійно пристосовуються одна до одної та надають одна одній нову форму. Хоча етнічна культура послідовно розглядається як така, що має першість серед них, визнається, що розуміння кожної з цих сфер потребує уваги до інших сфер" – зауважує дослідниця [5, с.126]. Натомість Б.Вінер зазначає, що у роботах Ю.Бромлея та його колег не має посилань на праці М.Вебера, тому "досить складно визначити, чи здійснив вплив класик німецької соціології на радянську теорію етносу, чи Ю.Бромлей зі своїми колегами незалежно розробили ідеї, схожі з веберіанством" [5, с.126].

Отже, спроби створення нових та синтез вже існуючих теоретичних підходів з метою вибудування теорії, яка змогла б найповніше розкрити феномен етнічного, неодноразово здійснювались науковцями пострадянського простору. Слід зазначити, що більш активно до етнічного дискурсу залучені російські науковці, в працях українських дослідників теоретичні питання етнічності артикульовані меншою мірою. Особливістю етнічного дискурсу на пострадянському просторі є протистояння позицій палких захисників радянської теорії етносу та прихильників конструктивістської парадигми у трактуванні феномену етнічного. Водночас з'явилась тенденція до подолання методологічних бар'єрів та появи досліджень у межах так званих об'єднувальних парадигм. Дослідження в межах структурно-конструктивістської парадигми можна розглядати як інтегративний підхід до дослідження феномену етнічного, оскільки він сприяє подоланню протистояння структури та діючого суб'єкту, поєднуючи об'єктивістські та суб'єктивістські схеми пояснення суспільної життєдіяльності. Проте, в рамках російської етнологічної науки останнім часом прослідковується намагання розвивати інтегративний підхід на основі об'єднання найменш суперечливих елементів сучасних російських теорій етнічності в рамках однієї робочої моделі, на основі теорії етносу Ю.Бромлея. Можна сподіватись, що глибоке дослідження та переосмислення засадничих положень радянської теорії етносу та їх інтеграція із сучасними напрацюваннями у вітчизняній та світовій науці сприятимуть створенню більш цільного розуміння феномену етнічного як складного та багатоаспектного утворення.

- ЛІТЕРАТУРА: 1. Арбенина В.Л. Этничность как предмет социологического анализа //Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. праць. – Харків, 2001. – С.164-172 2. Арбенина В. Як можливо перетворення номінальних етнічних груп у реальні? //Вісник Харківського університету імені В.Н.Каразіна. "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи". – 2005.- №652. – С.66-72 3. Арутюнян Ю.В. Дробіжєва Л.М. Етносоціологія перед викликами часу //Соціологічний журнал. – 2008. – №7 – С.2-25 4. Арутюнян Ю.В., Дробіжєва Л.М., Сусоколов А.А. Етносоціологія. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 271с. 5. Винер Б.Е. Постмодерністський конструктивізм в російській етнології //Журнал соціології і соціальної антропології. – 2005. – Том VII. – №3. – С.114-130 6. Винер Б.Е. Этничность: в поисках парадигмы изучения //Этнографическое обозрение. – 1998. – №4. – С.3-26 7. Дробіжєва Л.М. Методологічні проблеми етносоціологічних досліджень //Соціологічний журнал. – 2006. – №3-4 – С.89-101 8. Дробіжєва Л.М. Российская и этническая идентичность: противостояние или совместимость. //Россия реформирующаяся. Отв. ред. Дробіжєва Л.М. М.: Институт социологии, 2002. – С.220-231 9. Дробіжєва Л.М. Этничность в современном обществе //Мир России. – 2001. – №2. – С.14-22 10. Ильин В.И. Социальное конструирование этнических общностей Режим доступа: <http://socnet.narod.ru/library/authors/Ilyin/neravenstvo/3.htm> 11. Конструирование этничности: этнические общины Санкт-Петербурга /Под ред. В.Воронкова, И.Освальда. – СПб: Дмитрий Булавин, 1998. – 303с. 12. Коротеева В.В. Теории национализма в зарубежных социальных науках. М.: Аспект Пресс, 1999 – 140с. 13. Майничева А.Ю. Проблемы этничности и самоидентификации в работах зарубежных авторов Режим доступа: http://www.zaimka.ru/01_2004/mainicheva_ethnic/ 14. Носенко Е. Еще раз о нации, этносе, этничности тому подобных понятиях Режим доступа: http://echo.oranim.ac.il/main.php?p=news&id_news=58&id_personal=18 15. Ритцер Дж. Современные социологические теории. – 5-е изд. – СПб: Питер, 2002. – 688с. 16. Рыбаков С.Е. Этничность и этнос //Этнографическое обозрение – 2003 – №3 – с.3-9 17. Сикевич З.В. Социология и психология национальных отношений. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 203с. 18. Скворцов Н.Г. Проблемы этничности в социальной антропологии. – М.: СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. – 184с. 19. Соколовский С.В. Институты и практики производства и воспроизводства этничности Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2008/0319/analit02.php> 20. Соколовский С.В. Российская этнография в конце XX в. (библиометрическое исследование) //Этнографическое обозрение. – 2003. – №1 – с.54-63 21. Тишков В.А. "Пожар способствовал ей много к украшенью" (Российская этнология: статус дисциплины и состояние теории) Режим доступа:<http://www.ethnonet.ru/lib/0503-01.html> 22. Тишков В.А. Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии. – М.: Наука, 2003 – 544с. 23. Тишков В.А. Этнос или этничность? Режим доступа: http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/publikacii/etnos_ili.htm